

PROBLÉM JAZYKA A PREKLADU V HEIDEGGEROVEJ FILOZOFII

TEODOR MÜNZ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Problém jazyka nie je vo filozofii nový a vôbec ho nenastolil Heidegger. Stretávame sa s ním od najstarších čias a v dnešnej lingvistickej filozofii prežil i Heideggera. Napríklad Hegel, ktorému Heidegger venoval veľa pozornosti, pokladá jazyk za súcno čistej osoby. Jednotlivé sebauvedomenie, ktoré existuje pre seba, vstupuje jazykom do existencie tak, že je aj pre iných. Jazyk je akoby náказа, ktorou toto sebauvedomenie vytvára jednotu s oslovenými a stáva sa všeobecným sebauvedomením (1, s. 327).

Heidegger, podľa ktorého filozofia jazyka začínajúca sa u Grékov vrcholí Wilhelmom von Humboldtom (1767—1835), načiera do filozofickej problematiky jazyka oveľa hlbšie než ktorýkoľvek z jeho predchodcov. Pravda, je to celkom iný prístup, než má napríklad Wittgenstein, jeho súčasník, hoci Heidegger by v istom zmysle podpísal jeho známy výrok: Hranice môjho jazyka sú hranicami môjho sveta. Kým však Wittgenstein zredukoval filozofiu na logickú analýzu jazyka a silne ovplyvnil novopozitivistov, ktorí zavrhlí metafyziku ako znôžku pseudoproblémov, Heidegger metafyziku vôbec nezavrhuje, ba celá jeho filozofia je metafyzikou, presnejšie ontológiou bytia. Aj k jazyku pristupuje z metafyzického hľadiska. V tom je práve to nové v jeho postoji k jazyku, problematiku ktorého vedel organicky včleniť do svojho systému. V jazyku nevidel iba prostriedok komunikácie medzi ľuďmi, objektivizáciu myšlienky, pojmu, ale v istom zmysle jeden z prejavov podstaty bytia a spolutvorcov ľudského bytia. A čo platí o jazyku, to platí aj o prekladaní z jedného jazyka do druhého, zo starého do nového a pod., ktoré Heidegger urobil taktiež filozofickým problémom, riešiac ho ako organickú zložku svojho systému. S prekladaním ako filozofickým problémom stretávame sa tu azda vo filozofii po prvýkrát.

U Heideggera nejde však iba o jazyk a prekladanie ako o filozofický problém, ale problémom je sám jeho jazyk. Ani to nie je vo filozofii nič nové, lebo filozofi, vnikajúci do podstaty bytia hlbšie než iní, vyjadrili svoje nové postrehy a myšlienky aj novým jazykom, často takým, ako boli aj ich názory. Platí to najmä o Nemcoch, ktorých jazyk je v tejto súvislosti zvlášť ohybný a ktorí túto jeho schopnosť dobre využili. Spomeňme si na Kanta, ktorým sa takýto postup začína, na Hegela, Husserla iných. Heidegger zaujíma medzi nimi zase celkom osobitné postavenie. Ako Hegel, tak aj on si zakladal na špekulatívnom charaktere nemčiny, na možnostiach, ktoré poskytuje pre vyjadrenie nových myšlienok a vybudoval na nich svoju filozofiu. Ak však Hegel tvrdil, že už ľudová nemčina vyjadruje jeho dialektiku (napríklad termín *aufheben* — zrušiť i zachovať, u neho potom aj povzniesť), tak Heidegger v nej zasa nachádzal svoju filozofiu. Robil to však takým spôsobom, že Hegelovo manipulovanie nemčinou popri ňom ustupuje ako nevinné do úzadia. Tvoril celkom nové slová, kombinoval staré slová a tvoril nové, starým slovám dával nový význam, staré slová spájal so starými predponami a príponami do nezvyčajných, často viacznačných významových kombinácií, používal staronemecké slová, dával do súvislosti slová so spoločným alebo zdanlivo spoločným slovným koreňom atď. Tak vytvoril nielen množstvo tzv. heidegerizmov, ale celý jeho jazyk je popretkávaný novotami, ktoré majú nielen nenemca a vyvolávajú v ňom dojem, že zrazu nerozumie po nemecky, ale spôsobujú vážne ťažkosti aj nemeck-

kým filozofom, usilujúcim sa vniknúť do neho. V čitateľovi vzniká vskutku občas dojem, že nový jazyk tu nie je pomôckou, ale čímisi samoučelným a keď sa napokon prehryzie cez bariéru Heideggerovej terminológie, odmena nie je úmerná námahe, lebo sa nestretáva až s natoľko novými myšlienkami, nakoľko sú vyjadrené novým jazykom. Heidegger kotví hlboko vo fenomenologickej, hermeneutickej a inej tradícii, ktorá však vedela svoje myšlienky vyjadrovať oveľa prístupnejšie než on. Hovoril často o problémoch, ktoré riešila už ona, hovoril o životných každodennostiach, používal na to však taký abstraktný, a čo je horšie, významovo tak posunutý jazyk, ako nikto pred ním. Jeho jazyk je dnes predmetom osobitných výskumov, a to nielen filozofov, ale aj lingvistov [pozri 2].

Aké sú teda metafyzicko-ontologické základy jazyka u Heideggera?

Jazyk nie je len ľudský výtvor, pretože v istom zmysle hovorí už aj sama skutočnosť, celé bytie, ktorého je človek zložkou. Skutočnosť má svoju podstatu, ktorá je aj jej pravdou a ktorá pracuje v bytí tak, že sa postupne vyjavuje. Sama táto podstata, pravda, je tichým, nezvučným napovedaním (Sagen), ktoré sa v pravdivom díaní, v pohybe pravdy rozhaľuje, zosvetľuje a kamsi ukazuje — k človeku. Oslovuje najprv básnikov a mysliteľov, ktorí sú s ňou v naj dôvernejšom a najhlbšom kontakte, a potom viac-menej aj iných jej poznávateľov. Až vstupom do ľudského sveta sa napovedanie stáva rečou (Sprache), jazykom, v ktorom pravda žije ďalej, ale tiež špecifickým, ľudským spôsobom.

„Napovedanie a hovorenie nie je teda to isté“ tvrdí Heidegger. „Niektoré môže hovoriť, hovorí bez konca, a to všetko nič nenapovedá. Naproti tomu ak niektoré mlčí, nehovorí a ničnehovorením môže mnoho napovedať“ (3, s. 252). Predstupňom reči je teda napovedanie a obidve tieto danosti poukazujú na to, že človek a bytie patria podstatne k sebe, ba Heidegger o bytí bez človeka vôbec neuvažuje. Bytie je dané len cez človeka, hoci si celé neuvedomuje, stretáva sa s ním ako s cudzím a pod. Reč nie je však iba pokračovaním pravdy v subjekte, lebo má v istom zmysle aj ontotvornú funkciu. Je totiž takpovediac tvorkyňou bytia pre človeka a ľudského bytia. „Niet vecí tam, kde chýba slovo, t. j. meno. Len slovo dáva veci bytie“, hovorí Heidegger (3, s. 164). Z uvedeného vyplýva, že slovo netvorí veci, azda tak, ako na počiatku slovo božie stvorilo veci z ničoho. Veci a pravda existujú akosi už aj pred slovom, hoci len v bytí, danom človeku, nie sú však vecami, ako ich poznáme a pomenúvame my. Z diela *Bytie a čas* sa dozvedáme, že „jestvujúce nezávisí od skúsenosti, od poznania a chápania, ktoré ho otvára, odhaľuje a určuje. Bytie však ‚jestvuje‘ len v rozumení jestvujúcemu, k bytiu ktorého patrí čosi také ako rozumenie bytiu“ (4, s. 183). Heidegger to v diele *Cestou k jazyku* konkretizuje. „Pomenovaním sa takzvané veci povolávajú k tomu, aby sa prejavovali ako veci (sind die sogenannten Dinge in ihr Dingen gerufen). Prejavujúc sa ako veci rozvíjajú svet, v ktorom veci trvajú a tak sú trvajúce. Tým, že sa veci prejavujú ako veci, vynášajú svet (tragen die Welt aus)... Prejavujúc sa ako veci, sú veci vecami. Prejavujúc sa ako veci, rodia svet“ (3 s. 22). Totiž reč, ktorá je jedným zo štyroch základných existenciálov, charakterizujúcich človeka, artikuluje, usporadúva to, čo predtým človek zažíva v predintelektuálnej sfére ako čosi chaoticko-vírivé. Reč je teda v spojení s intelektom. Napovedanie a bytie, slovo a vec patria k sebe a „reč je domovom (das Haus)

bytia“ [3, s. 166]. Ak teda Aristoteles hovorí: Forma dat esse rei, Heidegger nepriamo hovorí: Lingua dat esse rei.

Slovom: Aký jazyk, také veci, taký svet príslušného subjektu. V tomto zmysle by teda Heidegger podpísal uvedený Wittgensteinov výrok: Hranice môjho jazyka sú hranicami môjho sveta. A v tomto zmysle by sme azda mali povedať: Aký je Heideggerov jazyk, taký je jeho svet, toľko vykrojil a transformoval pre seba z predbytia vecí, z predvecí.

Prečo však predjazykové napovedanie pravdy oslovuje predovšetkým básnikov a mysliteľov, t. j. filozofov, a nie aj vedcov, najmä nie exaktných, prečo nepreniká do denného jazyka, a ak áno, tak len zriedkavo, občas sa o nás iba obrúť, občas zapôsobiac len zďaľky a miznúc späť do nevysloveného, ne-jazykového a predjazykového? Preto, lebo len básnik a mysliteľ, prípadne občas aj človek z inej oblasti vedia preniknúť až k podstate bytia, započúvať sa do nej, do jej napovedania, tvoriaceho objektívnu podstatu reči, jazyka a vyjadriť špecifickým spôsobom, skúsenosť s ňou, a taký je potom aj ich jazyk: netradičný, nový, ale nosný, do ktorého čitateľ vniká len ťažko, ak vôbec, podľa toho, ako je schopný priblížiť sa ku skúsenosti jeho autora.¹

Naproti tomu existencialista Heidegger, kritik scientizmu, exaktných vied a techniky upieral týmto disciplinám schopnosť prieniku k napovedaniu bytia a priznával im len možnosť kľzania po jeho povrchu. Rozlišoval medzi človekom ako rozumovým živočíchom (animal rationale) a ako Dasein, časopriestorovo vymedzeným, síce rozmyšľajúcim, ale myslením ako aj inými svojimi zložkami ponoreným do iracionálneho toku bytia, ním strhávaným, formovaným a jeho formujúcim. Český preklad tohto Dasein v nevydanom *Čase a bytí* je pobyt, čo dobre vystihuje viaceré jeho črty. V exaktných vedách človek rozmyšľala ako rozumový živočích, hovorí Heidegger, nepočúva napovedanie bytia, vedcov slovník, aj keď je často nový, podľa vývoja vedy, je zrozumiteľný, prístupný, ako je prístupná, opakovateľná a teda nejedinečná aj vedcova skúsenosť. Preto je technika aj najmenej naklonená pripustiť, že iba slovo dáva veciam bytie. Veď najprv bol sputnik, raketa, atómová bomba, reaktor a až potom boli pomenované! „Nie slová, ale činy majú váhu pri rátaní v planetárnom počtárstve. Načo básnici...“ ironizuje Heidegger [3, s. 165].

Podobne je to aj s bežným, hovorovým jazykom. Zvyčajne si s inými ľuďmi rozumieme, lebo debatujeme o nejakom skutkovom stave, udalosti, teda o veciach bežnej skúsenosti. To znamená, že nemáme skúsenosť s podstatou reči, aspoň nie takú, akú majú básnik a mysliteľ, ktorí počúvajú napovedanie a zápasia o jeho slovné vyjadrenie, teda o jeho prenesenie z predvecí do vecí, do sveta človeka, a tým o jeho zachytenie a prípadné sprístupnenie iným. Kedy sa však v dennej reči hlási k slovu podstata reči, napovedanie, ktoré sa chce stať hovorením, rečou? Vtedy, keď niečomu rozumieme, ale nenachádzame slová na vyjadrenie toho, keď myslenie predbieha jazyk, ktorý nie je pripravený na vyjadrenie toho, čo sa nám z podstaty reči privráva. Heidegger výstižne odpovedá na svoju otázku: „Kedy sa však dostáva sama reč ako reč k slovu? Napodiv vtedy, keď nenachádzame správne slovo pre čosi, čo sa nás

¹ Z tohto hľadiska by sa azda dalo pochopiť napríklad niekdajšie novátorstvo Hviezdoslavovho jazyka, množstvo novotvarov, ktoré ešte aj dnes pôsobia čiastočne cudzo. Slovenčina, ktorú mal k dispozícii, nebola jednoducho schopná vyjadriť jeho skúsenosť s napovedaním bytia, a preto sa dopúšťala na tradičnom jazyku násilia — azda podobne ako Heidegger na tradičnej nemčine.

týka, strháva, tlačí alebo rozohňuje. Potom nechávame to, čo mienime, v nevypovedanom a prekonávame pritom neuvážiac to dôkladne, okamihy, v ktorých sa sama reč svojou podstatou o nás zďaľky a zbežne obtrela“ [3, s. 161]. Nájde sa však taký — dopĺňame Heideggera — čo sa nevzdá, prenešie ono čosi z nevypovedaného do vypovedaného, a tým to sprístupní iným, ktorým potom hovorí „z duše“. Možno, že aj takto by Heidegger vysvetlil fakt, že napokon aj ne básnik porozumie básnikovi, nemysliteľ mysliteľovi.

Takto sa dostávame k problematike prekladania u Heideggera. Aj prekladanie chápe ako zložitý proces zápasu o adekvátny výraz prekladaného a aj prekladať možno podľa neho dvojako: ako povrchový *animal rationale* a ako *Dasein*, kompletný, do bytia vnorený. Prirodzene, Heidegger uznáva zase len preklad, vytvorený celým človekom, a nielen jeho rozumom, lebo aj preklad je jeho organickou zložkou, je z jeho mäsa a krvi a je tak historicky situovaný ako aj on.

Je však takýto preklad vôbec možný? Skúsenosť každého básnika — rozumej umelca vôbec — mysliteľa a každého, kto sa započúvava do napovedania bytia, je iná, neopakovateľná a je vyjadriteľná len jeho vlastným jazykom. Môže prekladať, iný človek, zažiť jeho skúsenosť a verne ju pretlmočiť? A je to možné najmä vtedy, keď ide o preklad starých diel, autori ktorých už dávno nežijú a ktorí boli inak situovaní než my? Možno dnes adekvátne prekladať Aristotela, Homera? Je zrejmé, že Heideggerova odpoveď je negatívna. Neexistuje verný preklad — a iný nie je možný — jestvuje len viac-menej výstižný výklad, na ktorý zameriava Heidegger svoju hlavnú pozornosť.

Žiadny prekladateľ nepristupuje totiž k prekladanému dielu bez akýchkoľvek predpokladov, ako by to bolo žiadúce, ale je determinovaný svojou situáciou. Zdanie, že k textu pristupujeme bez akéhokoľvek predbežného mienenia „je výklad, ktorý obsahuje najviac predpokladov a je najpredpojatejší“ [5, s. 109]. Prekladateľ má určité predsavzatie, ale aj konkrétnu vec, originál pred sebou (Vorhabe), má určitý predbežný pohľad naň (Vorsicht, čo znamená aj opatrnosť) a napokon aj predbežné stanovisko, predpojem, ale aj „preduchopenie“ (Vorgriff; všetky tieto termíny majú viaceré významové odtenky, ktoré tu hrajú svoju úlohu). Tieto tri faktory vytvárajú tzv. hermeneutickú situáciu prekladateľa, ktorá ho nikdy neopúšťa a spôsobuje, že jeho pokus o preklad je len výkladom, t. j. viac-menej výstižným priblížením sa k originálu. Prirodzene, aj v rámci týchto troch faktorov môže svoju situáciu meniť, štúdiom okolností okolo originálu a oslabovaním pôsobnosti svojich vlastných rušivých okolností môže sa k nemu čo najviac priblížiť, no nikdy nemôže s ním splynúť. Preto zostane preklad vždy len výkladom.

A preto nie je možný verný preklad najmä historicky vzdialených diel. Aj najlepšie preklad Aristotela zostáva len výkladom, užitočnou pomôckou na priblíženie sa k originálu. Rimania preložili grécke slovo *logos* ako *ratio*, Nemci preložili *ratio* ďalej ako *Vernunft* (rozum) a *Grund* (základ, dôvod). Vždy tu ide o významový posun, ktorý nezodpovedá síce originálu, zato však zmeneným duchovným podmienkam, v ktorých žili Rimania a potom Nemci. „Rímske myslenie preberá grécke slová bez zodpovedajúcej, rovnako pôvodnej skúsenosti o tom, čo napovedajú bez gréckeho slova. Týmto prekladaním sa začína bezodnosť západného myslenia“ [6, s. 8]. Totiž latinské preklady, ako *subjectum*, *substantia*, *accidens* atd. tiež nezodpovedajú podľa Heideggera gréckym originálom, čo malo potom ďalekosiahle dôsledky aj pri výklade bytia.

Takéto preklady nie sú už potom iba výkladmi, ale aj tradíciou (Überlieferung), podaním. Majú veľký význam, patria k najvnútornejšiemu pohybu dejín, zúčastňujú sa na ich tvorbe, ale nezodpovedajú originálom.

Človek však môže podľa Heideggera prekladať aj ako animal rationale, t. j. povrchovo, slovne a doslovne, bez dialógu s podstatou vecí a jazyka, ktorá sa privráva prekladateľovi v tvorivej skúsenosti. Lexikálny preklad nerešpektuje rozdiel medzi slovným a verným, výstižným prekladom (wörtlich a wortgetreu).

Existujú však preklady, ktoré nie sú výkladmi, ale sú verné, hoci len slovné a doslovné. Totiž sám ich originál nevyjadruje jedinečnú, ale povrchovú, bežnú, konečnú skúsenosť, ktorá sa dá bez zbytku preložiť do rovnakej inej skúsenosti v inom jazyku. Také sú napríklad úradné listy, kde nezostáva nič nezachytené, nepreložené.

Z povedaného však vyplýva, že aj sám Heidegger je nepreložiteľný, ale len vykladateľný, ba že on je nepreložiteľný predovšetkým. Bytie, ktoré vyjadroval, sa mu ako mysliteľovi privrávalo špecifickou skúsenosťou, ktorú vyjadroval ešte špecifickejšou nemčinou a jeho svet „vecí“ je na nej vybudovaný. Keďže každý prekladateľ je determinovaný svojou hermeneutickou situáciou, nemôže splynúť so situáciou Heideggerovou, nemôže ju vyjadriť, a to už aj preto nie, lebo nie si je istý, že Heideggerovej terminológii, heideggerizmom rozumie. Keby sa však tak aj stalo, rozumie im v nemčine. Ak ich však má verne pretlmočiť do svojho jazyka, musí nevyhnutne zlyhať. To sa netýka len filozoficky chudobnejšej slovenčiny, ale aj bohatých jazykov, angličtiny, francúzštiny a tým skôr orientálnych, čínštiny, japončiny.² Niet jazyka, ktorý by mohol bezo zbytku pretlmočiť Heideggerov jazyk, pomenovať veci tak ako on a čo najviac tak vniknúť do jeho sveta. Možno sa mu priblížiť len opismi, no výsledkom bude práve len výklad, a nie preklad. Totiž aj nelexikálny, verný preklad vedie len k výkladu. Nikdy sa nemožno vžiť do skúsenosti prekladaného autora, a keby sám Heidegger mal napísať svoje dielo, povedzme, po anglicky, jeho svet by bol iný, než keby ho napísal po nemecky.

Uvedieme niekoľko príkladov. Medzi nespočetné heideggerizmy môžeme zahrnúť slová, ako: die Jetztmannigfaltigkeit, das Nichthafte, das Umhafte, das Vorhafte, nichten, dingen, vorwelten, welten, die Inheit, die Befindlichkeit, wesen, lichten, die Jemeinigkeit, die Gewärtigung, umwillentlich atď. atď. Tieto termíny sa dajú prekladať len opismi. Azda by sa dali pre ne vytvoriť aj slovenské ekvivalenty, boli by však neznesiteľne násilné. Dá sa síce namietnuť, že sú násilné aj v nemčine, čo je pravda, ale ohybná nemčina ich znesie skôr ako slovenčina. Inak by ich Heidegger nemohol používať. Horšia situácia nastáva, keď treba preložiť vety, ako die Dinge dingen und sind be-dingt. Tu sa musí zachovať spoločný koreň (Ding) v troch termínoch. Azda tak, že „veci vecia a sú zvecnené“? Veciť (dingen) je násilný termín aj v nemčine a u Heideggera znamená, že veci trvajú po tom, čo sa stali z predvecí vecami, a teda čo ich slovo pomenovalo a dalo im bytie. Bedingen znamená v nemčine (a tak sa prekladá aj do slovenčiny) podmieňovať. Heidegger však toto slovo kvôli výraznosti trhá (be-dingt) a dáva mu celkom iný význam chcúc azda poukázať na jeho pôvodný význam. Tu sa ukazuje jeho svojvoľnosť pri narábaní

² Autor sa na heideggerovskom sympóziu v Bonne dozvedel, že existuje sedem prekladov *Sein und Zeit* do japončiny, pričom každý je iný.

nemčinou, ktorá tvorí hlavolamy často aj pre Nemcov, a nielen pre jeho prekladateľov.

Na záver azda už len toľko, že Heideggerovo konštatovanie, že preklad filozofických diel je len výkladom, že prekladateľ je determinovaný svojou hermeneutickou situáciou, že nemožno úplne vniknúť do skúsenosti originálu atď. nie je nič nové a každý skúsený prekladateľ si tieto fakty uvedomuje. Aj preklady Tolstého sú len jeho výkladom, prekladateľ vkladá do neho aj kus seba, odráža sa v nich charakter jazyka, do ktorého prekladá, jeho osobná jazyková, svetonázorová a iná výbava atď. a aj v tomto prípade viac-menej platí, že ľudia sú monády bez okien (povedzme, že s pootvorenými oknami), že každá odráža svet svojím spôsobom. Napriek tomu preklad hovorí čosi aj o svete originálu, a preto čitateľa zaujme. Tak je to aj s Heideggerom. Aj jeho výklad je viac ako nič a slovenčina azda raz dorastie na jeho pomerne adekvátny výklad, tak ako dorástla na výklad Kanta, Hegela a mnohých mladších filozofov, o diela ktorých je obohatená.

LITERATÚRA

1. HEGEL, G. W. F.: Fenomenologie ducha. Praha 1961.
2. SCHÖFER, E.: Die Sprache Heideggers. Pfullingen 1962.
3. HEIDEGGER, M.: Unterwegs zur Sprache. Pfullingen 1959.
4. HEIDEGGER, M.: Sein und Zeit. Tübingen 1986.
5. HEIDEGGER, M.: Was heisst Denken? Tübingen 1954.
6. HEIDEGGER, M.: Holzwege. Frankfurt am Main 1977.